

XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda böyük ailələr qalıq kimi mövcud olsalar da, onlarda klassik ailə icmalarının qayda-qanunları və ənənələri saxlanmışdı. Böyük ailə daxilində qarşılıqlı münasibətlər adətlərlə tənzim olunurdu. Ailə üzvləri arasında yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, xüsusi davranış qaydaları mövcud idi. Böyük ailənin başçısı ağsaqqal hesab edilirdi. Bir qayda olaraq, ailənin başçısı - böyük ata olurdu. Ata vəfat etdikdə, onun yerini böyük oğul tuturdu. Ailə başçısı nüfuzlu və hörmətli şəxs olmalı idi.

Odur ki, ata hələ sağ ikən oğlanlarından ən bacarıqlısının onu evəz edəcəyini vəsiyyət edirdi. XIX əsrin ikinci yarısı - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda böyük ailənin başçısına şəxsi adı ilə deyil, qəbul olunmuş ənənəyə uyğun olaraq, "baba", "dədə", "böyük ata", "dadaş", "əmi", "dayı", "ağa" və ya "lələ" kimi müxtəlif adlarla müraciət edilirdi. Ailə icmasının başçısı olan "ağsaqqal" böyük hüquqlara malik idi. O, ailə üzvləri arasında, onların yaş xüsusiyyətini və şəxsi qabiliyyətini nəzərə almaqla, vəzifə bölgüsünü aparır, bütün təsərrüfatı idarə edir, ailənin gəlirinin bir yerdə toplanmasına və bölüşdürülməsinə nəzarət edirdi. İcma daxilində ailə başçısının böyük hüquqlara malik olmasına baxmayaraq, hakimiyyəti qeyri-məhdud deyildi. Mövcud etik normalar ailə daxilində və məişətdə ailə başçısının hakimiyyətini məhdudlaşdırırdı. Ailə icmasının başçısı mühüm məsələlərin həllində ailənin yaşlı üzvləri ilə, çox vaxt yaşlı qadınlarla da məsləhətləşirdi. Ailə icması daxilində ağsaqqalın hörməti və nüfuzu da, onun belə məsələləri necə həll etməsindən asılı idi.

Q.Rəcəbli yazır: "Böyük ailənin daxilində ev işlərinə, bir qayda olaraq, ailə başçısının arvadı - ağbirçək qadın başçılıq edirdi. Böyük ai-

sibətlərin olmasına çalışırdılar. Bir sözlə, böyük ailə daxilindəki qayda-qanunlar adətlərlə tənzimlənən demokratik prinsiplərə uyğun gəlirdi. Elə bu xüsusiyyətlərinə görə, böyük ailə etnoqrafiki elmində ailə icması adlandırılır.

Ailə icması üzvləri arasında əmək bölgüsü mövcud idi. Təsərrüfatda ağır işlərin görülməsi ilə kişilər məşğul olurdular. Kişilərin bir neçəsi əkinçilik, bir neçəsi maldarlıq, bir neçəsi isə gündəlik ev təsərrüfatları ilə məşğul olurdu. Kişilər arasında əmək bölgüsü aparılan zaman onların yaşları, təcrübələri, vərdisləri və bacarıqları nəzərə alınır. Bu da, bir tərəfdən, gənclərin işə alımasına, digər tərəfdən, yaşlıların iş təcrübələrinə və vərdislərinə yiyələnmələrinə imkan yaradırdı. Ailə icmalarında mal-qaranın sağlamlığı, süd məhsullarının hazırlanması, xalça-palaz toxunması, yemək hazırlanması, qab-qacağın və paltarların yuyulması və ev-əşiyin sahmana salınması işləri ilə qadınlar məşğul olurdular. Qadınların arasında da bölgüsü yaş xüsusiyyətləri və iş təcrübələri nəzərə alınmaqla aparılırdı.

Ailə icmasına daxil olan bütün ailələr bir evdə birgə yaşayırdılar. Xanlar rayonu ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı böyük

zəmin yaradır. Böyük ailə daxilində kiçik ailələrin xüsusi mülkiyyətə meyili artır. Evli qardaşların hər biri uşaqları böyüdükdə, müstəqilliyə can atır ki, ata mirasını öz varislərinə ötürə bilsin. Böyük ailələrin dağılması prosesi XX əsrin 30-cu illərində davam edir. XX əsrin 30-cu illərində ailənin təsərrüfat özəyi funksiyasını itirməsi nəticəsində "qalıqlar" halında mövcud olan tək-tük ailə icmaları da dağılıraq, tamamilə aradan çıxır.

Böyük ailənin başçısı olan atanın sağlığında ailə icmasının əmlakının bölüşdürülməsinə adət və ailə etikası icazə vermirdi. Hələ XIX əsrdə R.Əfəndiyev yazırdı ki, oğul ata malının qanuni varisi sayılsa da, atasının sağlığında varidatın bölüşdürülməsinə tələb etməyə hüququ yox idi. Ailə icmasının dağılması, adətən, ailə başçısı olan atanın vəfatından sonra baş verirdi. Q.Rəcəbli qeyd edir ki, ailə icmaları parçalanan zaman böyük ailəyə məxsus torpaq sahəsi bir neçə yerə bölünməli idi. Bu isə, təsərrüfatların dağılmasına səbəb ola bilərdi. Ona görə də, bir ailə icmasının parçalanması nəticəsində, yaranmış yeni ailələr bir-biri ilə əlaqələrini kəsmir, bir höyət daxilində, yaxud bir-birinə yaxın yerlərdə, bir məhəllədə, ayrı-ayrı evlərdə yaşasalar da, torpaq,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KIVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığın artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Azərbaycanın ailə ənənələri: ailə icmaları...

lən ağbirçəyinə də, hörmət əlaməti olaraq, şəxsi adı ilə müraciət edilmirdi. Qəbul olunmuş ənənəyə uyğun olaraq, ailə icmalarında ağbirçəyə "böynənə", "nənə", "ana", "cici" və s. adlarla müraciət edilirdi. Ailənin bütün qadınları - gəlinlər və qızlar, eləcə də, uşaqlar-nəvələr və nəticələr ağbirçək anaya tabe idilər və öz hərəkətləri üçün onun qarşısında cavab verirdilər. Ağbirçək ana ailə icmasının ərzaq məhsullarının saxlanmasına və yeməklərin paylanmasına nəzarət edir, gəlinlər və qızlar arasında vəzifə bölgüsünü aparır və onlara tapşırıqlar verirdi. Adətən, müdrik ağbirçək analar öz vəzifələrinin bir hissəsini böyük gəlinə tapşırırdılar. Böyük ailənin başçısı vəfat etdikdə, onun "müdrək" və ya "hökmlü" arvadı - ağbirçək ana ailəyə başçılıq öz əlinə alırdı. Bəzən ailənin böyük oğulları, analarının ağıllı və bacarıqlı qadın olduğunu görüb, özləri onun ailə icmasına başçılıq etməsini xahiş edirdilər. Ağbirçək analar, həm də gözəl qayınana olurdular və ailənin gəlinləri arasında mehriban qarşılıqlı münasibətlərin olmasına çalışırdılar.

ailələrə məxsus uzunsov formalı çoxlu yaşayış evi yerləri aşkar edilmişdir. Azərbaycanda böyük ailələr XIX əsrdə də birgə yaşamaqda davam etmişlər. Naxçıvanın Kolanı kəndində XIX əsrdə tikilmiş və 100 kv.m sahəsi olan "qaradam" tipli yaşayış evinin böyük ailəyə mənsub olduğu müəyyən edilmişdir. Qazax, Zəngəzur, Gəncə və Qarabağ bölgələrində "qaradam" tipli yaşayış evlərinin bezilərində də 30-35 nəfərlik böyük ailə yaşamışdı. XIX əsrdə Azərbaycanın kənd əhalisinin iqtisadi məişətinin öyrənilməsinə həsr olunmuş materiallarda Şəki və Quba bölgələrində bir neçə evli qardaşın birgə yaşadıqları "Q" şəklində tikilmiş böyük evlər haqqında məlumat verilir. Hər biri 5-6 otaqdan ibarət belə evlər Quba bölgəsində XX əsrin 20-30-cu illərinə qədər qalmışdı.

XIX əsrin sonunda Rusiyada kəndli islahatları, kapitalist münasibətlərinin Azərbaycan kənd təsərrüfatına yol tapması, kənddə əmtəə-pul münasibətlərinin formalaşması böyük ailələrin parçalanması üçün

faktiki olaraq, bölünmüş, yenə birgə əkilib-becərilirdi. Yeni kiçik ailələr müstəqil təsərrüfatlara malik olsalar da, əksər hallarda təsərrüfat əlaqələrində və ictimai münasibətlərində birliyi, ideoloji ümumiliyi müəyyən müddət qoruyub-saxlayırdılar. Böyük ailələrdə mövcud olmuş vahid təsərrüfatın yerini iməcilik, əvrəz, hoy, mödgəm və s. qarşılıqlı yardım formaları şəklində bir-birinə kömək edən kiçik ailə təsərrüfatları tuturdu. Belə qohum ailələr qrupu patronimiya adlanır.

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində patronimik qruplar uşağı, eq-rəba, nəsil, övlad, toxum, tirə, kürək, törəmə və s. adlarla mövcud olmuşdur. Patronimiyaya daxil olan ailələr çox vaxt bir-birinə yaxın yerlərdə yurd salıb, kənd daxilində ayrıca məhəllə təşkil etmişlər. Patronimik qrupların təşkil etdikləri məhəllələr Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məhlə, oba, oymaq, dəkkə, dingə, tirə, coma, basalaq və s. adlarla tanınmışlar.

Hər bir patronimiyanın ağsaqqal olurdu. Xeyir-şər işlərində pat-

ronimiyanın üzvləri mənəvi başçı sayılan ağsaqqalla məsləhətləşirdilər. Hər bir patronimik məhəllənin öz ictimai yeri var idi. İctimai yerlər ayrı-ayrı bölgələrdə meydan, ortalıq, gim, gəmkə, gimgə, dingəxana və s. adlanırdı. Belə meydanlar kəndin ortasında, arx kənarında, çinar və qovaq kimi böyük ağacların kölgəsində salınırdı. Patronimiyanın yaşlı kişiləri meydanlara yığılıb dincələr, həm də məhəllə və kəndə bağlı problemləri müzakirə edərdilər. Patronimiyanın ictimai birliyi qohumların bir-birinə qarşılıqlı yardımında, toy və yas mərasimlərində və qan intiqamı məsələlərində özünü göstərirdi. Cavanların patronimiyaya daxilində evləndirilməsinə üstünlük verildirdi. Bir ailənin düşməni patronimiyaya daxil olan bütün qohum ailələrin düşməni hesab edilirdi. Patronimiyanın mənəvi birliyi məsciddə ibadətdə, pirlərdə və qəbiristanlıqlarda özünü təzahür etdirirdi. Məscidlərdə patronimik qrupların toplaşdıqları və birgə ibadət etdikləri, namaz qıldıkları daimi yerləri, həmçinin, öz qəbiristanlıqları və pirləri olurdu. Hazırda böyük

kəndlərdə bir neçə qəbiristanlığın olması da vaxtilə mövcud olmuş patronimik qəbiristanlıqlarla bağlıdır. Pirlərin bəziləri ulu əcdadın qəbirindən ibarət olmuşdu. Öz qəbiristanlıqları olmayan patronimiyalar ölülərini ulu əcdadlarının pərə çevrilmiş qəbri ətrafında dəfn edirdilər. Beləliklə, bir çox kəndlərin ümumi qəbiristanlıqlarında patronimiyalara məxsus ayrıca qəbirlər sahəsi əmələ gəlmişdi. Bu, onu göstərir ki, əcdada sitayiş və uluların xatirəsinə hörmət patronimiyanın mənəvi birliyinin əsas ünsürlərindən biri olmuşdür.

İctimai-iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsində patronimik qrupları arasında qohumluq əlaqələrinin artması nəticəsində patronimiyaların qapalılığı aradan qalxır, iqtisadi, ictimai və mənəvi birliyi tədricən öz əvvəlki mahiyyətini itirir və nəticədə, patronimiyaya yaxın və uzaq qohumların "qalıqlar" halında bizə gəlib çatan arxaik ictimai institutuna çevrilir.

Vahid ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru